

WIJ ZAGEN EEN LICHT

Laura Jansen

Wij zagen een licht

Berichten vanuit Lesbos

2021

THOMAS RAP
AMSTERDAM

Alle foto's in dit boek zijn van de hand van de auteur,
met uitzondering van de foto op p. 156 (Mochament Faisal
Naasan Agha) en op p. 319 (David Barrio).

Copyright © 2021 Laura Jansen
Vertaling Laura van Campenhout en Fabian Petit
Redactie Baukje Brugman
Omslagontwerp Moker Ontwerp
Omslagfoto © Neal McQueen
Foto auteur © Laura Jansen
Vormgeving binnenwerk Perfect Service, Reeuwijk
Kaart binnenwerk Roland Sillem
Druk- en bindwerk Wilco, Amersfoort
ISBN 978 94 004 0689 6
NUR 320

thomasrap.nl

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (FSC®) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Inhoud

Vooraf 11

Vrijheid 15

Hoe het begon 31

Het eiland 63

Blijven 99

Het zuiden 151

Niemandsland 203

Kara Tepe 235

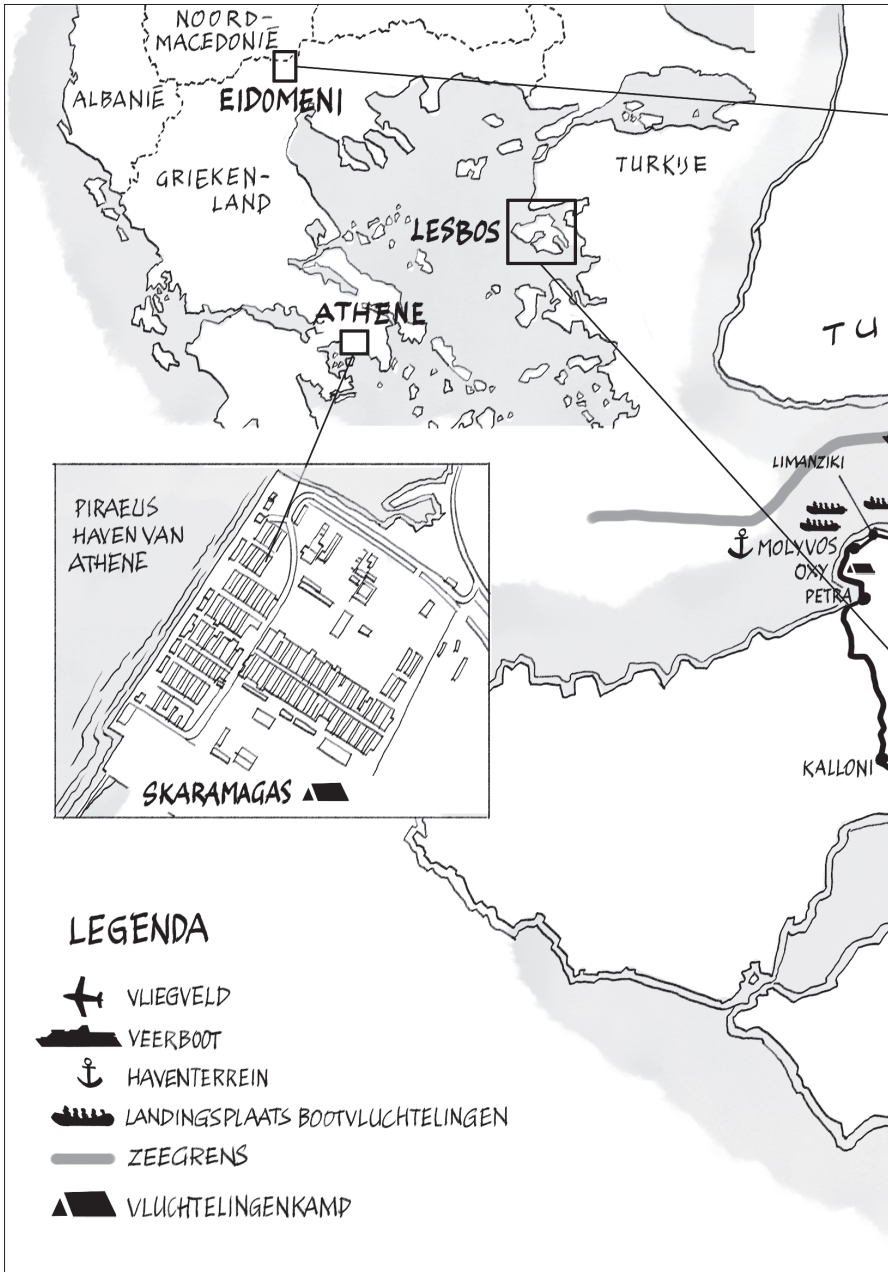
Het donker 305

Berlijn 329

Nawoord 343

Een woord van dank 349

Namen en begrippen 351

LEGENDA

- VLEGVELD
- VEERBOOT
- HAVENTERREIN
- LANDINGSPLAATS BOOTVLUCHTELINGEN
- ZEEGRENS
- VLUCHTELINGENKAMP

NOORD-
MACEDONIË

EIDOMENI

NOORD-
GRIEKENLAND

R K I J E

EPTALOU BEACH
DIRT ROAD
PLATANOS
SKALASIKAMINIA
TRANSITCAMP STAGE 2

LESBOS

BERG WEG

OLIVE GROVE/
MORIA

KARA
TEPE

MILITAIR SCHIETTERREIN
MORIA 2.0

TZIAMAKIA BEACH /
NO BORDER KITCHEN CAMP

MYTILINI
PIKPA

TURKIJ E

*I am not now what I have been
Though a far-off home may remind me
When I was what I am no more
Forward I must go
to the other shore
And find in the end I am where I was
before.*

Tekst op een muur in het Pikpa-kamp, 2016, auteur onbekend

Vooraf

Ik begon met schrijven omdat ik wilde onthouden wat nooit vergeten zou moeten worden. Ik ging door met schrijven om de weg terug te vinden uit het donker dat zich in mijn geest had genesteld.

Ik voel een verantwoordelijkheid om op te schrijven wat ik weet, me te voegen bij wat er al is geschreven over deze plaatsen, in de hoop dat wat is gebeurd en nog steeds aan het gebeuren is niet zal worden vergeten. Ik wil mezelf en anderen eraan herinneren dat niet alles verloren is. Dat we vertrouwen kunnen hebben in mensen; dat de meesten niet wegstijven wanneer er iets gebeurt, maar juist hulp en troost bieden en zich naast degenen scharen die dat het meeste nodig hebben.

Iets aan te pakken dat zo ingewikkeld is als de crisis die zich al zo lang afspeelt aan de Europese grenzen, blijft een uitdaging. Er zijn zo veel boeken en artikelen over de bijbehorende hysterie, het lijden, het politieke spel en de populistische retoriek. En bij die complicaties komen nog de grenzen die mijn eigen posttraumatische brein voor mij heeft gecreëerd. Mijn geest springt heen en weer door de jaren en door mijn herinneringen, zonder chronologie; hij schrikt terug voor scherpe en pijnlijke momenten en probeert me er tegen te beschermen. Gezichten vervagen, namen verdwijnen.

Ik was bang dat ik veel herinneringen kwijt zou zijn, maar langzaam, met behulp van beelden, gesprekken en tijd, kwamen ze terug. Langzaam bewoog ik er in gedachten doorheen, verrast door de details die tevoorschijn kwamen.

De verhalen in dit boek spelen zich af in de periode tussen 2015 en 2019. In 2015 begon ik als vrijwilliger op het Centraal Station in Amsterdam, toen de eerste golf vluchtelingen begon te arriveren. Het werk bracht me naar Lesbos – voor een bezoek van tien dagen, was de bedoeling. Uiteindelijk bleef ik er bijna drie jaar. Al vroeg in 2015 besloot ik samen met vier nieuwe vrienden een stichting op te zetten die we Movement On The Ground noemden. We begonnen, zoals vele andere groepen in die tijd, met op kleine schaal hulpgoederen te leveren en in te springen waar en wanneer we gaten en tekorten zagen. De organisatie groeide uit tot een essentieel onderdeel van de zorg in en om de kampen, en is tot de dag van vandaag actief in Griekenland. Dat is de reden dat ik zo lang op Lesbos bleef en waar nodig langs de kust en in de kampen hulpprogramma's opzette en ondersteuning bood. Ik verliet Lesbos om een korte tijd in het Skaramagas-kamp bij Athene en in Eidomeni aan de Griekse noordgrens te werken, waar een nieuw kamp was ontstaan.

Begin 2020 stapte ik uit Movement On The Ground, omdat ik vanuit mijn activisme en betrokkenheid de behoefte voelde me ongehinderd te kunnen uiten. Na mijn tijd op Lesbos waren mijn frustratie en woede over het grotere plaatje zo gegroeid dat ik niet langer in staat was de organisatie op een neutrale manier te vertegenwoordigen. Ik geloof niet dat de oplossing ligt in alleen het bestrijden van direct leed; die moet liggen in de aanpak van de oorzaken van dat leed. Na een verblijf op zo'n plek dringen zich enorme ethische vragen op waar ik continu mee worstel. Zijn wij – hulpverleners en vrijwilligers, maar ook: wij burgers, belastingbetalers en kiezers – deel van de oplossing of deel van het probleem? Ik denk misschien wel allebei.

Toch is dit niet per se een politiek boek. Het is ook geen journalistiek werk. Het is een collectie verhalen en ervaringen die tezamen

hopelijk een beeld schetsen van de complexiteit en dilemma's waar ik dagelijks tegenaan liep. En, nog belangrijker, het is een verhaal over vreugde, over liefde, over dappere en goede dingen die hun licht het felste laten schijnen op plaatsen die zo donker lijken. We raken het zicht op het individu kwijt als we alleen maar de massa zien; we vergeten de mens achter de krantenkoppen. Ik zie zo'n ongelooflijke kracht, vastberadenheid en doorzettingsvermogen bij de mensen die ik heb ontmoet. Tegen alle verwachtingen in is de hoop nooit opgebrand.

Van sommige personen heb ik de namen veranderd omdat ze recht hebben op privacy, maar ook omdat hun verhaal groter is dan alleen dat van iemand die vastzit in een vluchtelingenkamp. De woorden vluchteling, migrant en asielzoeker zijn juridische en politieke termen, termen die mensen opgeplakt krijgen zodra ze onder de bescherming van een regering vallen of hun een status wordt toegekend. Ik vermijd deze woorden zo veel mogelijk, tenzij het past binnen de context of juridisch adequaat is, en gebruik in plaats daarvan de woorden aangekomenen, nieuw aangekomenen of gewoon: mensen.

Ook heb ik een lijst met de meer technische termen en begrippen opgenomen om de lezer te helpen met het vocabulaire van de humanitaire sector, bepaalde plekken en politieke ontwikkelingen.

Ik heb zo veel hulp gehad bij het schrijven van dit boek, en ik ben enorm dankbaar dat iedereen bereid was geduldig hun herinneringen met me te delen om bepaalde gebeurtenissen te verhelderen en te verifiëren. Wat onwerkelijk leek, werd weer reëel. Ik besepte weer dat dit inderdaad echt gebeurd is, en helaas nog elke dag gebeurt.

Mijn wens is dat deze verhalen als kleine bruggetjes fungeren, dat ze onze zo enorm verschillende werelden een beetje dichter bij el-

kaar brengen. Onze gezamenlijke ervaring als mensen, de hoop die we delen voor de toekomst van onze kinderen en van onze planeet, die we in hun handen achterlaten. Dat hun wereld wat menselijker mag zijn dan die van ons.

Berlijn, april 2021

Vrijheid

Vrijheid is niet iets wat ik begrijp. Niet echt. Ik maak het mee als ik dankzij mijn paspoort en papieren mag vliegen en autorijden. Ik voel het als ik aan het einde van de dag de poort van het kamp uit mag om naar huis te gaan. Maar vrijheid is niet iets wat ik ooit ben kwijtgeraakt. Ik weet alleen dat ik het heb, en zij niet.

Iemand zegt je waar je moet gaan staan en geeft je eten. Je krijgt een pakketje kleding, tweedehands, van goedbedoelende vrije mensen ver weg. Soms met gaten of vlekken. Je hebt niet te kiezen. Als de kleur je niet bevalt of als het niet goed zit, vinden sommige vrijwilligers je misschien lastig. Je hebt geen auto, je loopt uren langs de kust om bij de stad te komen. Door de lokale bevolking word je achterdochtig bekeken, je zult altijd een vreemdeling zijn. Je kijkt naar veerboten die vollopen met toeristen en vrachtwagens. Elke dag vertrekken er mensen van het eiland, maar jij mag niet mee. Je mag niet werken, dus doe je je best en sluit je je aan bij een vrijwilligersteam in het kamp. Iemand geeft je een t-shirt met een logo erop, en nu ben je een wandelende reclame voor een ngo. Je slaapt in een tent waar weer een ander logo op staat. Ook op je dekens staan logo's en je rugzak heeft dezelfde tint blauw als die van alle anderen. Ook nu valt er niets te kiezen; je hoort dankbaar te zijn.

Wij weten niet wat er in je omgaat, omdat we jouw taal niet spreken. Alles wat je hebt meegemaakt wordt afgemeten aan een wettelijke norm: is het erg genoeg om je hier te houden? Heb je genoeg geleden en op de juiste manier om voor asiel in aanmerking te komen? Alles wordt in een tweede of zelfs derde taal uit-

gedrukt; je nuanceringen gaan verloren. Alles wat uniek is aan jou wordt afgevlakt. Je maakt deel uit van de ongewassen massa op de heuvel, je bent een nummer op een registratieblad in het logboek van de kustwacht en een naam op een wachtlijst die zich jaren en jaren voor je uitstrekt. Je wordt ingedeeld op basis van je nationaliteit, je geslacht, je blauwe of rode stempel.

Je bent nooit echt schoon. Je kinderen zijn nooit echt schoon. Ze gaan niet naar school; ze weten niet eens wat dat is. Hun tanden zijn gele stompjes, ze hoesten in hun slaap en spelen in het vuilnis. Er komen nieuwe vrijwilligers, meer blonde mensen uit landen zoals Hollanda en Alemania. Ze nemen bananen en flessen water voor je mee. Ze spelen met je kinderen, maar over henzelf weet je eigenlijk niets.

Alles is werk. Je gaat de heuvel af, om in lege flessen en emmers water te halen en naar boven te sjouwen. Drie uur in de rij staan terwijl er aan je wordt geduwd en getrokken. Je wordt betast en er wordt naar je geschreeuwd. Drie keer per dag sta je in dezelfde rij. Vuur maken met vochtig, rot hout dat je op de heuvels hebt kunnen vinden. Het oneetbare voedsel aannemen en het opnieuw koken, zodat je kinderen het zullen eten. Kleren wassen in plassen water, met de geur en de vlekken die er nooit uit gaan. Overdag de dekens opvouwen, 's avonds de dekens weer openvouwen. Lekkages dichten en greppels graven om het water weg te houden. De heuvel af naar de verstopte wc's, waar het klotst rondom je blote voeten in de te grote tweedehandsschoenen, maar niet 's nachts, nooit 's nachts; dan doe je een luier om. Je telefoon opladen bij het handjevol stopcontacten in de buurt van de foodtrucks. In het donker rond het blauwe licht bijeenkruipen om hallo te zeggen, naar een foto te kijken of om uit te vinden wat hier in godsnaam aan de hand is.

Er zijn honden die je restjes stelen, katten die onder de tent leven, schorpioenen en slangen, en vooral veel ratten bij de rivier van afval. In de zomer zwermen er onophoudelijk muggen om

je heen en in de winter kan de wind tekeergaan en je huis in één seconde omverblazen. Op zondagen is het stil, de medewerkers komen dan niet, er is geen rij witte huurauto's langs de weg. Het is hun dag weg van dit alles. Maar de politie is er nog wel. De agenten zijn net zwarte kevers met hun pantser en helm. Ze staan rokend te zwaaien met de wapenstok en dragen traangas mee op hun rug.

Je leeft in een constante staat van alertheid: er kan brand uitbreken, een rel losbarsten. De politie is het kamp voortdurend aan het doorzoeken. Er zijn dronken mensen en boze mensen, mensen die op de zwakken en zieken azen. Er zijn mensen die verdwijnen of verder trekken, terwijl jij vast blijft zitten. Je mist je huis, je leven, je familie, je overledenen. Met een beetje geluk heb je een paar foto's op je telefoon. Meestal ben je die ook kwijt.

Je bent hier en je kunt je niet herinneren hoe lang je hier al bent. Ze vertellen je dat je afspraak over zes maanden is. Nog eens zes maanden hier, deze langzame dood.

Wat is waardigheid? Wat is waardigheid werkelijk wanneer iemand in al deze onzekerheid en onder deze omstandigheden leeft? Ik worstel met de berichten over al onze goede bedoelingen en inspanningen. Van de grootste ngo tot de kleinste zelfstandig georganiseerde groep, allemaal strooien we met woorden als empowerment en waardigheid. Wat is er zo empowerend aan dit alles als je nog steeds in een kooi leeft? Wat is er voor waardigs aan te moeten poepen waar je slaapt?

Ik wist dat we van dag tot dag een wereld van verschil maakten, maar tegelijkertijd was het duidelijk dat de situatie in zijn geheel nooit echt veranderde. Elke herfst werd in de algemene coördinatievergaderingen, die wekelijks op het eiland werden gehouden en waar elke ngo een vertegenwoordiger naartoe stuurde, de naderende winter besproken. En elke winter was het, zoals dat gaat bij winters, koud en nat en stormachtig en leden de mensen in

het donker. Zonder verwarming en zonder goede onderkomens braken er branden uit en elk jaar weer stierven er een paar mensen in hun tent of container. Soms vroren er mensen dood.

Overbezetting kan nooit worden aangepakt als één eiland voor de rest van Europa als een politieke detentiekooi moet dienen. We kunnen grond huren en bomen kappen en elektriciteit en verlichting aanleggen, maar zijn we dan echt de omstandigheden aan het verbeteren of zijn we in plaats daarvan medeplichtig aan de groei van een detentiebeleid? Of allebei? En wat betekent dat? We kunnen leraren en schoolspullen en computers naar de kampen brengen, maar de meerderheid van de kinderen mag nog steeds niet naar lokale scholen en heeft geen toegang tot de basisgezondheidszorg, een verantwoordelijkheid die de regering graag naar de ngo's heeft doorgeschoven.

Hoe kan het zijn dat de grootste vluchtelingenorganisatie ter wereld, met het grootste budget en de beroemdste ambassadeurs, een kleine vrijwilligersgroep uit Nederland moet bellen om hun tentkachels voor de winter te lenen? Waarom zijn die kleine vrijwilligersgroepen verantwoordelijk voor het betalen en uitdelen van basismaaltijden in de kampen? Waar is het EU-geld naartoe gegaan dat was bestemd om de zorg en de omstandigheden ter plaatse te verbeteren?

De militaire schepen in de haven werden wel steeds groter. We zagen ze komen uit Engeland, Portugal en Denemarken. Stealthschepen met de nieuwste technologie patrouilleerden op zee en helikopters vlogen erboven. Medewerkers van de grenspolitie die hun maandelijkse dienst op Lesbos kwamen draaien, logeerden in een luxe badhotel buiten de stad en ver van de kampen, in een complex met saffierblauwe zwembaden.

Meestal had ik een goed gevoel bij mijn werk, voelde ik me bevoorrecht om deze gemeenschappen te mogen dienen, was ik trots op de inspanningen van zovelen om te vechten tegen een mee-

dogenloos systeem dat mensen in onmenselijke omstandigheden wilde houden. Wat begon als een paar vrienden die een paar goede dingen deden, werd een echte stichting die knokte om zich in te zetten en hoe dan ook voor verbetering te zorgen. Ik vond dat ene waarvan ik niet had geweten dat ik er al mijn hele leven naar op zoek was geweest. Niets anders was zo belangrijk voor me als dit werk en de mensen die we probeerden te helpen. Ik haalde energie uit reserves waarvan ik niet wist dat ik ze had, ik paste me aan en leerde hoe ik soepel en met diplomatie door de humanitaire ‘sector’ kon navigeren. We kregen dingen voor elkaar waar anderen simpelweg niet de wil of de energie voor hadden. Mensen kwamen uit de hele wereld om zich bij ons aan te sluiten, te leren, hard te werken, om deze ervaringen mee naar huis te nemen en daarmee hún gemeenschappen te beïnvloeden. Ik voelde me aan het eind van elke dag effectief en nuttig, elk uur kon ik zien hoe de dingen die we deden een deel van het grote lijden verlichtten.

Terwijl de jaren voorbijgingen en de tragedies normaal werden, het geweld een steeds kortere flits aan de rand van mijn blikveld werd, en mijn verontwaardiging begon op te raken, begon ik het grotere plaatje te zien. Ja, werken om het lijden te verlichten deed ertoe. Het hielp. En het kostte elk greintje moed en energie om het te doen. En er was een prijs: als jij er niet was om het te doen, werd het vaak niet gedaan. Dus je bleef en je werkte nog harder en je stak er meer energie in en je ging gewoon door. Op grotere schaal gebeurden nog steeds dezelfde dingen. Families haastten zich nog altijd in lekke boten om de overkant te bereiken en ze werden nog altijd kampen in gedreven, waar de antwoorden op hun toekomst steeds vager werden. Ze kwijnden weg achter hekken en de kloof tussen hen en de lokale gemeenschappen werd steeds groter. De ‘oplossingen’ van bovenaf leken alleen maar te komen in de vorm van wapens, militairen, patrouilles en illegale terugdringoperaties. Ze kwamen in de vorm van prikkeldraad en traangas en hoestaanvallen en verwaarlozing. De oplossingen waren er niet op gericht

om de lasten van de mensen te verlichten, maar om die mensen weg te houden. En nog steeds gingen de oorlogen van deze mensen, hun armoede en hun vervolgingen, alsmaar door, nog steeds werden ze stelselmatig uit hun huizen verdreven en de zee in gejaagd, en waren ze op zoek naar een veilige plek. Het hele eiland werd strategisch gebruikt, als een afschrikwekkend voorbeeld dat degenen die de reis overwogen op andere gedachten moest brengen.

En toch bleven ze komen, want er is niets krachtiger dan de wil om te overleven, om je kinderen van een wisse dood te redden. De hoogste hekken ter wereld zullen nog altijd mensen aantrekken die ze leren te beklimmen. Als er een kans is, hoe klein ook, zal iemand die grijpen.

Midden op de Middellandse Zee werden boten uit Libië gedwongen om te draaien, in de handen van voormalige militieën die nu als officiële kustwacht optraden. Reddingswerkers werden gearresteerd, vervolgd en van mensenhandel beschuldigd. Europa sloot overeenkomsten met elkaar bestrijdende groeperingen, om te beletten dat vluchtelingen deze kant op kwamen. De tactiek achter de zogeheten *pushbacks* was duidelijk: de stroom vluchtelingen en migranten weer één stap over onze grenzen terug te duwen en de lastige taak ze daar te houden in de handen van onze buurlanden te leggen. Het maakte niet uit hoe veilig die landen waren. Zolang de vluchtelingen ons niet bereikten, was het niet ons probleem.

In Griekenland was hetzelfde aan de hand. In ruil voor enorme geldbedragen kreeg Turkije het mandaat om vluchtelingen die de oversteek waagden tegen te houden. Zij die Griekenland wel haalden, zouden nooit toegelaten worden in de rest van Europa en werden in kooien en in de modder opgeborgen om de rest te laten zien dat het geen zin had het te proberen. Vrijwilligers op de stranden werden gearresteerd, reddingsteams op zee werden vastgehouden. Geruchten, onjuiste informatie en de onmogelijkheid

tot interactie en integratie zorgden ervoor dat de lokale bevolking zich tegen de vluchtelingen begon te keren, die men jaren daarvoor zo liefdevol had geholpen. Vrijwilligers en ngo's werden allemaal op één hoop gegooid, als opportunisten die van een crisis kwamen profiteren.

De wielen van de machine draaien door. Als je het eenmaal ziet, kun je het nooit meer niet zien. Ik zal er nooit niet door verstommen van woede, ik kan nooit gewoon een eenvoudig gesprek over mijn tijd op Lesbos voeren. Een deel van mijn vertrouwen dat alles goed komt is dood. Maar een ander deel van mij is wakker geworden.

Van alle grote woorden waarmee de meeste ngo's hun missies en interne cultuur beschrijven klinkt er wat mij betreft maar één waarachtig: solidariteit.

Solidariteit heeft geen hiërarchische structuur. Solidariteit maakt het lijden niet kleiner, en probeert niemand een les te leren. Solidariteit wordt gedefinieerd als eenheid op basis van gemeenschappelijke normen en belangen. Het zegt: jij bent niet zo anders dan ik, ik zal jou bijstaan en jij zult mij bijstaan. Solidariteit egaliseert het speelveld net dat beetje meer dan naïeve liefdadigheid ooit zal doen. Solidariteit nodigt me niet uit je te komen vertellen wat voor jou het beste is. Ze vraagt me naar je te luisteren, naar wat je nodig hebt en wat je denkt. Solidariteit zit zowel in kleine handelingen als in grote bewegingen. Solidariteit is zowel helpen om een tent steviger te maken zodat hij een storm doorstaat, als je uitspreken tegen door de staat geautoriseerd geweld. Solidariteit is de tijd nemen om alle mensen als individuen te zien, en namens hen te pleiten wanneer hun stem het zwijgen wordt opgelegd.

Lesbos is het op twee na grootste eiland van Griekenland. Het ligt verscholen in een uithoek van de Egeïsche Zee, ver van het vasteland. De helft van de kust van het eiland ligt tegenover Turkije, dat er op het dichtstbijzijnde punt maar 5,5 kilometer van verwijderd is. Vanaf elk punt aan de noordkust, aan de oostkust en richting het zuiden zie je Turkije. De heuvels aan de overkant van het water, waarachter de zon 's ochtends tevoorschijn komt, lijken dichtbij genoeg om ernaartoe te kunnen zwemmen. De hoofdstad heet Mytilini en om vanuit Athene het eiland te bereiken, is het 45 minuten vliegen of 12 uur met de veerboot. Je vindt er 11 miljoen olijfbomen, een slapende vulkaan en een paar warmwaterbronnen, die op geheime plekken borrelen die alleen de lokale bevolking je zal laten zien. Er zijn Romeinse aquaducten, een Byzantijns fort aan de kust en Ottomaanse badhuizen die in zee vallen. In het stadscentrum stuit je op archeologische ruïnes, net als achter de toiletten in het gemeentelijke vluchtelingenkamp.

Lesbos is geen typisch wit met blauw Grieks eiland waar de jetset op het strand aan het loungen is. Er wordt gebouwd met een grijze steensoort van het eiland zelf, het landschap is ruiger, de toeristen komen niet om te feesten maar om vogels te kijken en goed te eten. Het binnenland is bergachtig en de heuveltoppen zijn bezaaid met dorpjes, het water is smaragdblauw of leigrijs, afhankelijk van de zon en schaduwen. Maar de zon schijnt bijna altijd en de lokale bevolking vertelt je trots dat Lesbos de meeste zonnige dagen van heel Europa heeft.

De belangrijkste winkelstraat in Mytilini, de Ermou, loopt door het stadscentrum. Winkelen is hier een sociale activiteit. Het wordt dagelijks gedaan, in de koele ochtenden of laat in de middag; tijdens de heetste uren gaan alle luiken omlaag. Er zijn visverkopers, groentewinkels, een abnormaal aantal schoenenwinkels die zilverkleurige sandalen verkopen en ambachtelijke werkplaatsen langs de weg.

Na in het noorden en langs de kust tijdelijk in kamers te heb-

ben gewoond, had ik eindelijk een huisje voor mezelf gevonden. Ik woonde boven de oude stad, tegenover het ministerie- en rechtsgebouw en het fort. Mijn straat bestond volgens de postboode officieel niet, maar onze onverharde straathoek was een speciaal soort mix van vervallen kleine huisjes, appartementen en tuinen. Om bij de Ermou te komen liep ik de steile heuvel af door een wirwar van steegjes waar slechts een paar auto's raad mee wisten. Elke hoek had zijn eigen kattenkolonie, en naar beneden lopen was altijd prettiger dan naar boven, met de boodschappentassen op mijn rug als een pakezel.

Het lokale winkeltje met bouwspullen was mijn favoriet. Het leek uit zijn voegen te barsten en de straat stond vol tuingereedschap, bezems en blikken voor olijfolie. De eigenaar werd een vriend van me, een gezicht waar ik elke ochtend naar uitkeek. Zijn Engels was non-existent, mijn Grieks beperkte zich tot: '*Kaliméra, ti kánis?*' (Goedemorgen, hoe gaat het?), maar we zorgden ervoor dat het werkte. Hij was de man van wie ik rollen schuurpapier, liters verf en allerlei gereedschap voor in het kamp kocht. Hij leerde me hoe je een barbecue aansteekt zonder brandvloeistof, hoe je hout schuurt en een lamp bedraadt. Het koffietentje, maar een paar winkels verder, was altijd de volgende stop. Ik leerde hoe ik als een *local* mijn koffie kon bestellen: '*Ena kafé parakaló, métrio*' (Een koffie alstublieft, medium zoet) of *skéto* (zwart), afhankelijk van mijn suikerbehoefte. Koffie is hier een serieuze aangelegenheid, met toegewijde bezorgers die op een scooter de stad doorkruisen om plastic tasje met zoete ijskoffie af te leveren.

De dame van mijn groentewinkel glimlachte nooit, hoe hard ik ook probeerde mijn komkommers in het Grieks te bestellen of haar tomaten te bewonderen. Alleen over die tomaten zou ik al een boek kunnen schrijven. Ik hield van haar en van de uitdaging om een erkende vaste klant te worden.

De taverna waar ik het vaakst ging eten was open wanneer de eigenaar dat nodig vond. Op de muren stonden de woorden van

wel duizend bezoekers, een mix van toeristen, bewoners, de politie en vrijwilligers. Als ik er ziek of bleek uitzag maakte de eigenaar een *rakómelo* voor me, warme raki met honing. Als hij een geheime voorraad potentie opwekkende schelpdieren had bemachtigd, grinnikte hij terwijl hij me liet proeven en stelde hij voor dat ik er wat van mee naar huis zou nemen voor mijn niet-bestaande vriendje. Door de jaren heen hebben we hier vele uren gezeten; we pakten een gitaar van de muur om mee te doen aan de dronken samenzang, vierden met heimwee gevulde verjaardagen en Kerstmis, dansten op de muziek van de plaatselijke muzikanten die er in de wintermaanden speelden en likten onze wonden na zware dagen, wanneer vrolijkheid ver te zoeken was.

Halverwege de Ermou staat een moskee. Het is geen gebedshuis meer, maar een open ruïne die stamt uit 1615, toen Lesbos deel uitmaakte van het Ottomaanse rijk en een aanzienlijke moslimpopulatie had. Achter de winkels liggen koepelvormige badhuizen die in verval zijn geraakt, maar de moskee is het mooist van allemaal. Je kunt er alleen naar binnen kijken als je op je tenen staat; door de vensters zie je een met gras begroeide vloer en pilaren die naar de open hemel reiken. Voor de moskee staat een monument, een klein houten bootje met uitgerolde zeilen waarin bloemen zijn gelegd. Het herinnert ons eraan dat Lesbos niet met zijn eerste vluchtelingencrisis te maken heeft. In 1922, aan het einde van de Grieks-Turkse oorlog, woedde er een grote brand in de stad Smyrna (nu Izmir) aan de overkant. Terwijl het Griekse leger zich terugtrok en de Ottomaanse troepen oprukten, werden tienduizenden Armeniërs, Grieken en Assyriërs afgeslacht. Degenen die wisten te overleven, en dat waren vooral vrouwen en kinderen, wurmden zich in boten en staken over naar Lesbos. De oudere bewoners van Skala Sikaminia, aan de noordkant van het eiland, vertelden me verhalen over hoe hun moeders een paar gouden munten in hun kleding hadden genaaid en wanhopig waren weggevlucht. Over hoe ze niets hadden gehad en er om hen heen alleen dood en

verderf was geweest. Deze oudere bewoners waren de eersten die kwamen helpen toen er aan hun kust opnieuw boten arriveerden met alweer slachtoffers van dood en vernietiging. Ze begrepen het, ze herinnerden het zich en ze deden wat ze konden om iets van de last te verlichten.

Na de oorlog, in 1923, werd een verdrag getekend om de mensen uit te wisselen en naar hun eigen land terug te sturen. Boten staken weer het water over en brachten Turken naar Turkije en Grieken naar Lesbos. Er is een klein museum op het eiland dat deze vluchtelingen herdenkt, en hun verhaal is een belangrijk onderdeel van de lokale reactie op de vluchtelingen en ook op de politieke ontwikkelingen. Lesbos kwam in 2015 in het nieuws vanwege de enorme stijging in het aantal vluchtelingen dat er aan land kwam. Wat de meesten van ons niet wisten toen we er arriveerden, is dat Lesbos al sinds de Eerste Golfoorlog vluchtelingen per boot heeft zien komen. Niet in de aantallen waarin ze nu kwamen, maar genoeg om al een solidariteitsbeweging te hebben, en genoeg om al sinds het begin van de jaren 2000 detentiecentra in de een of andere vorm te creëren. De groepen die zich in reactie daarop op het eiland hadden gevormd, waren voor mij de eerste bronnen om de verschuivende dynamiek te begrijpen.

Buiten de hoofdstad verandert het eiland al snel in een grotendeels landelijke omgeving. Er zijn beboste bergen en grote blauwe baaien die diep landinwaarts steken. Er zijn grijze en roze flamingo's, die na een omweg vanuit Afrika van het eiland hun thuisbasis hebben gemaakt. Er zijn vissersdorpen en geheime plekjes die de locals je alleen laten zien als je je waarde hebt bewezen en hier genoeg tijd hebt doorgebracht.

Aan de overkant van de baai, voorbij het dorpje Moria, is er bij een bocht in de weg die het water volgt een bos van hoog opgeschoten bamboe. Je moet weten welke bocht en welke pluk bamboe je moet hebben. Er zit een gat in de begroeiing dat je

gemakkelijk over het hoofd ziet, maar als je er eenmaal doorheen loopt, word je begroet door zachte geluiden: muziek en borden die worden opgestapeld. Een paar houten treden omlaag naar een gebouwte aan het water dat deels woonhuis, deels buurthuis, deels restaurant is. Een familie eenden loopt de voordeur uit, gevolgd door blaffende honden. Je zit aan gemeenschappelijke tafels en de vrouw des huizes serveert wat de pot schaft. Je betaalt wat je kunt missen en doet je eigen afwas. Ijskoude ouzo en een keelgeluid van de eigenaar die lang geleden zijn stem is kwijtgeraakt en je weet dat je mag blijven. Je kunt er op een van de banken slapen als je te veel hebt gedronken en je kunt rechtstreeks het warme, ondiepe water in lopen als je even wilt afkoelen. Ik had al bijna twee jaar op het eiland gewoond voordat ik deze magie mocht meemaken. Hier leerde ik kruiden plukken en welke paddenstoelen er in het seizoen in de bergen te vinden zijn. Ik leerde dat Lesbos toch pittig eten heeft als je erom vraagt en dat gastvrijheid betekent dat je je huis openstelt voor een vreemdeling. *Filoxenia*.

Rij verder naar het noorden en je bent in het midden van het eiland, in Kalloni. Dit is de plek waar alle dorpelingen uit de bergen hun grote inkopen komen doen, waar halverwege tussen Molyvos in het noorden en Mytilini in het zuiden landbouwwerktuigen te koop zijn. Na Kalloni gaat de weg omhoog, de heuvels in, en bij elke bocht riskeer je je leven. Wanneer de temperatuur tot onder het vriespunt daalt, raakt deze kant van het eiland van het zuiden afgesneden omdat de weg te glad wordt. Er zijn kudde geiten en schapen die de weg blokkeren en kleine uitstekende rotsplateaus waar herders wonen.

Terwijl de weg alweer omlaag kronkelt naar de noordkust zie je Petra en Molyvos tevoorschijn komen. Deze idyllische dorpen zijn de bestemming van de meeste toeristen die naar het eiland komen. Hun stranden zijn vlak, in hun havens staan de concurrerende taverna's zij aan zij en in de pensions en souvenirwinkels is de gebruikelijke mix van snuisterijen en zonnebrandcrème te koop. De

kerk van Petra steekt boven het dorp uit, hoog op een enorme rots die enige moed vraagt om te beklimmen. Het interieur van de orthodoxe kerken hier is versierd en verguld, en er hangt een sterke geur van wierook en kaarsen van bijenwas. Ik heb op dit eiland veel kaarsjes gebrand.

Molyvos, iets verderop aan dezelfde weg, is het kroonjuweel van Lesbos. Het is een werelderfgoedlocatie en ligt in concentrische cirkels aan de voet van een Byzantijns fort. De huizen hangen over de straten heen. Het dorp rijst op als een bruidstaart en nodigt toeristen uit om door de steegjes te dwalen totdat ze de top hebben bereikt. Hier wordt het uitzicht nergens meer door onderbroken, Turkije ligt meteen aan de overkant van het water.

Toerisme is hier de voornaamste inkomstenbron, maar de toeristen komen niet meer. Zonder hen blijft de economie van het eiland alleen met grote moeite enigszins draaien. Als gevolg van bezuinigingsmaatregelen, de financiële crisis én de vluchtelingen-crisis, zijn veel inwoners van Lesbos in de armoede terechtgekomen. Energie is een enorme kostenpost in Griekenland; winkels laten de lichten uit om kosten te besparen en mensen leven voorzichtig. Velen doen uit zuinigheid de verwarming niet aan, de werkloosheid is hoog en nu de jaren voorbij blijven gaan zonder dat er een einde aan de ellende in zicht komt, is de vanzelfsprekende filoxenie omgeslagen in wrok en woede. Woede op Europa, woede op Athene, woede richting de ngo's die lijken te floreren op de voedingsbodem van leed, woede over de bruine mensen, woede over de moslims, woede over hoe hun eiland zo is veranderd dat ze het niet meer herkennen. Ze voelen zich in de steek gelaten, ongehoord en vergeten.

Ik ben loyaal aan Lesbos. Ik wil niet doen alsof ik het eiland van binnen en van buiten ken, maar ik voel me meer tot de energie hier aangetrokken dan tot die van welke andere plek dan ook. Lesbos is complex en ingewikkeld, het is een plek waar door de wereld aan de touwtjes van mensen wordt getrokken, met de ver-

wachting dat ze zullen springen. De bewoners van Lesbos zijn de dupe geworden van onze collectieve politiek; ze moeten het maar zien te redden terwijl door de gevolgen van politieke beslissingen hun hele samenleving overhoop is gehaald, puur en alleen op basis van hun geografische ligging.

Geen wonder dus dat nu de toch al onstabiele omstandigheden vlam hebben gevat. De tijd is rijp voor manipulatie door extreemrechtse bewegingen vanaf het continent, en populistische partijen die een terugkeer naar een 'echte' Griekse identiteit beloven. Overgeleverd aan het Europese en het veranderende nationale beleid ziet Lesbos zichzelf uitgroeien tot een gigantische offshoregevangenis voor de rest van het continent, zonder hier zelf een stem in te hebben. De hotels staan leeg, de jongeren vertrekken om elders in Europa werk te zoeken en de grootste nieuwe werkgever ter plekke is de humanitaire sector. De oude manier van leven bestaat naast de nieuwe. Boeren raken slaags met vluchtelingen over omgehakte olijfbomen en vernielde velden, stranden bij de kustplaatsen waren vluchtelingen die komen zwemmen of vissen, ngo's zijn aangevallen door groepen gewapende lokale bewoners die veel van de organisaties hebben gedwongen hun activiteiten te stoppen en hun projecten achter te laten. Beelden van dorpelingen die een rubberboot fysiek beletten in hun haven aan te leggen en zwangere vrouwen met stokken en kettingen bedreigen gingen de wereld rond, een wreedheid die nieuw is voor het imago van dit hartelijke eiland.

De uitwassen zijn niet representatief voor de meerderheid van de mensen, die het druk hebben met verder leven, die helpen waar ze kunnen en die, als de grond onder hun voeten begint te schuiven, hun schouders ophalen en zeggen: 'We zullen zien.' Ze geven om hun gezinnen; ze willen niet dat er kinderen sterven op zee of in de kampen, maar ze willen niet worden uitgebuit en ze willen ook niet dat hun leven wordt bepaald door omstandigheden die buiten hun macht liggen. Dat begrijp ik. Ik heb groot respect

voor het eiland en wat het heeft meegemaakt. Het heeft het lijden geabsorbeerd van meer dan een miljoen mensen die zijn grenzen zijn overgestoken. Het ecosysteem heeft geleden onder de bergen van plastic en afval die langzaam in de aarde worden vermalen. Iedereen op het eiland heeft een verhaal, een moment waarop hij stilvalt en zich iets herinnert wat zo ongelooflijk triest of verschrikkelijk is dat hij er niet meer over kan praten.

Lesbos is tegelijk tijdloos en een slachtoffer van deze tijd.